

ДОХОДИ ІМПЕРІЇ РОМАНОВИХ

[Рецензія на книгу Орлик В.М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період: Монографія. – Кіровоград: Імекс ЛТД, 2007. – 631 с.]

Зміна методологічних принципів історіописання, властива сучасній українській історіографії, значно розширила тематику історичних досліджень. Поява ґрунтовного синтезу Василя Орлика з соціально-економічної історії України, дещо занедбаной в останні роки, відображає нову тенденцію перейти від політичної проблематики до розгляду внутрішніх закономірностей історичного процесу.

В силу специфіки історичного минулого українського народу, який тривалий час перебував у складі інших держав, соціально-економічний фактор служить чи не найважливішим інструментарієм інтерпретації й розуміння змісту історії України XVIII – першої половини XIX ст. Відповідно, запропонована автором тема історії податкової політики Російської імперії, складає особливий дослідницький інтерес, оскільки привертає увагу до процесу появи перших в Російській імперії фінансових інститутів та фіскальної системи.

Концептуально, зміст монографічного дослідження лежить у площині перетину й поєднання трьох наук: історії, права та економіки. Такий міждисциплінарний підхід вимагав від автора не лише використання їх категоріального апарату, але й створення об'єднуючих конструкцій, спільної системи координат та чіткої методологічної парадигми.

Іншою важливою теоретичною проблемою історії податкової політики стало вивчення її регіональних особливостей, оскільки три соціокультурні простори (Лівобережжя, Південно-Східна і Південно-Західна Україна) мали на думку автора, досить суттєві фіскальні й адміністративні відмінності.

На основі впровадження широкого комплексу джерел, в тому числі архівного походження (опрацьовано 45 фондів у 12 архівах України і Росії) в роботі охоплено увесь спектр податкової політики імперії Романових. Цьому відповідає і структура монографії, що логічно обумовлена характером вибраної теми і складається з чотирьох розділів.

У *вступі* особливу увагу привертає розлогий огляд наукової літератури по проблемі, де автор виокремлює основні групи праць (узагальнюючі, з історії проблеми фінансово-податкової політики, станової історії, центрального і місцевого адміністративного апарату) та подає їх зміст скрупкульозному історіографічному аналізу (с. 8 – 39). Підкреслено, що попри чисельність, для більшості з них властиве формально-юридичне висвітлення матеріалу та розгляд фінансової політики у контексті історії експлуатації селянства державою і поміщиками (с. 40).

Перший розділ, який має назву "Фіскальна складова інкорпораційних процесів Російської імперії в Україні", стверджує тезу автора, висловлену ним в преамбулі монографії, що посилення централізації і формування абсолютизму в Російській державі було несумісне з елементами української економічної автономії. Інкorporацію посилювала й непорядкованість української фінансової і податкової систем, систематичні фінансові зловживання старшини. Ресурси українських земель долучалися до найважливіших джерел наповнення казни імперії, характерною рисою фінансів котрої було безконтрольне витрачання державних коштів, непорядкованість, дефіцит бюджету та прогресуючий ріст державного боргу. Такий стан речей існуватиме протягом усього дореформеного періоду. Лише реформи Олександра II, які, на

думку автора, призвели до остаточної уніфікації фінансового законодавства в державі (с. 60, 63 – 65, 77).

У *другому розділі* “Органи реалізації податкової політики в імперії та в українських губерніях” розглянуто систему центральних фінансових органів Російської імперії першої половини XIX ст. На основі аналізу законодавчих актів, автор доходить висновку про наявність ступеневої градації їх прийняття та впровадження, поділяючи їх на дві великі групи – урядові і самоврядні (с. 240). Держава намагається забезпечити у певному обсязі надходження податей і земських повинностей, не обтяжуючи себе створенням спеціальних податкових органів та перекладаючи всю роботу на самоврядні сільські і міські структури. У розділі стверджується положення, згідно якого архаїчна подушна система та постійні фінансові негаразди імперії Романових, пов’язані з дефіцитом бюджету, переобтяження військовими повинностями і видатками, породжували нечуване за своїми розмірами казнокрадство, що позначилося на характері економічного зростання в українських землях (с. 242 – 243).

Третій розділ “Оподаткування в українських губерніях” на основі впровадження, насамперед статистичного методу дослідження, створює досить інформативно-насичену картину місцевого оподаткування. Зазначено, що існуюча в дореформеній Росії система прямого оподаткування ґрунтувалася на стягненні за визначеною законодавцем ставкою податі із “ревізької душі”, тобто тієї частини суспільства, котра належала до податних станів: державних і кріпосних селян, міщан та ін. На основі подушної системи встановлювались також ставки оброчної податі для державних селян, мирських зборів. Постійне збільшення ставок подушного збору підривало платоспроможність населення і приводило в неврожайні роки до абсолютного зубожіння населення (с. 259, 254). У розділі акцентується також увага на системі оподаткування за етнічною та релігійною ознакою та фіскальних преференціях для колоній з іноземців.

В заключному, *четвертому розділі* “Місцеві оподаткування” стверджується положення, що в українських губерніях, як і в цілому в Російській імперії, існували три самостійні системи місцевого оподаткування: земська, міська та мирська. Місцеві фінанси, особливо мирські слугували царинною різноманітних зловживань чиновників місцевих імперських та виборних адміністрацій.

Монографія містить і проблемні положення, обумовлені складністю вибраної теми. Зокрема, задекларувавши нові методологічні підходи, автор водночас вдається до традиційної марксистської термінології, на зразок “феодально-кріпосницьке суспільство” (с. 509), “феодальний характер фіскально-податкової системи Російської імперії” (с. 513) та ін., не вдаючись до чіткої змістовної інтерпретації даних категорій. Сама робота дещо переобтяжена дотичними матеріалами, які більше інформують про обсяг джерельно-евристичної діяльності автора, ніж дають відповідь на конкретні питання фіскально-економічних відносин.

Втім, ці недоліки не позначились на науковому рівні виконаної роботи. Монографія В. Орлика безперечно є суттєвим внеском в дослідження податкової політики Російської імперії в дореформеній Україні. Сама постановка проблеми в даному ракурсі відкриває подальші шляхи для поглибленого дослідження соціально-економічної історії Східної Європи.

Немає сумніву, що науковці, на яких насамперед розраховане видання, не лише сприймуть і належним чином використають його змістовну частину, але й поцінують обсяг виконаної автором праці.